

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГО «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА»
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ІМЕНІ АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*XVIII Всеукраїнська науково-практична конференція
з міжнародною участю
до Дня української писемності й мови*

29 жовтня 2024 року

Київ – 2024

*Рекомендувала вчена рада
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 4 від 24 жовтня 2024 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: матеріали XVIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / відп. ред. С. Шевчук, відп. за випуск О. Дияк. Київ: Видавництво Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, 2024. 186 с.

У збірнику подано статті й тези мовознавців, молодих учених і здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) та наукового рівнів вищої освіти, які брали участь у конференції та круглому столі. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики та мовної культури в Україні в контексті актуальних суспільно-політичних процесів, проблеми української мови як чинника національної самоідентифікації, як засобу формування національної свідомості українського суспільства, аспекти професійної комунікації в освіті, сучасні тенденції розвитку лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Викладачам, учителям, журналістам, державним службовцям, здобувачам усіх рівнів вищої освіти й усім, хто прагне надати сили українському слову у професійній царині.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік ГО «Національна академія наук вищої освіти України», кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор**

Виноградова Юлія Борисівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук

Глушик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук, доцент – **відповідальний секретар**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук, доцент

Станіслав Табачніков

*ГО «Національна академія наук
вищої освіти України», м. Київ*

Валентина Мойсеєнко

*кафедра пропедевтики внутрішньої медицини № 2
Національного медичного університету
ім. О. О. Богомольця, м. Київ*

Раду Процюк

*кафедра фтизіатрії та пульмонології
Національного медичного університету
ім. О. О. Богомольця, м. Київ*

Сергій Зябліцев

*кафедра патофізіології
Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця, м. Київ*

Тетяна Товалович

*ГО «Національна академія наук
вищої освіти України», м. Київ*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Мова – це основний засіб спілкування, збереження й передачі будь-якої інформації та одне із найважливіших надбань людства. Саме завдяки їй ми обмінюємось думками, навчаємо й навчаємось, плануємо, висловлюємо свої погляди, комунікуємо.

Це найголовніший інструмент розв'язання різноманітних фахових завдань у будь-якій сфері життєдіяльності. Не стала винятком і медична галузь, тому що наукова термінологія є свідченням розвитку суспільства. Історично так склалося,

що українська медична термінологія, на жаль, насичена словами іншомовного походження, особливо росіянізмами, які широко вживаються на практиці.

На наш погляд, вкрай важливим є дотримання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», чинного Правопису та вживання правильної медичної термінології лікарями на етапі їх навчання та початку професійної діяльності, бо саме тоді закладаються підвалини, перемогти які надалі в їхній медичній практиці та науці досить складно. Безсумнівно і доведено на практиці, що від мовної грамотності лікаря іноді залежить здоров'я і життя пацієнта. Слово лікує, раниць, уражає. Тому справжній фахівець повинен мати високу професійну, мовну, мовленнєву і комунікативну компетенції. Мова медицини особливо поширена, вона використовується у закладах охорони здоров'я, під час освітнього процесу у вишах, в аптеках, санаторно-курортних закладах, побуті тощо.

Звернемося дещо до історії формування української медичної мови. Періодизація розвитку медичної термінології збігається з етапами становлення української загальнонаукової термінологічної науки. Дослідження шляхів формування української медичної термінології, яка є основою української наукової медичної мови та літератури, становить значну і не достатньо вивчену проблему української історії медицини.

Медичну термінологію слід вважати однією з найдавніших, тому що її витoki сягають часів Стародавньої Греції, Стародавнього Риму (Римської імперії), інших європейських країн тощо. Вона формувалася засвоюючи все те, що на час її творення виробила світова цивілізація. Основні українські медичні терміни виникли ще в праслов'янський період з метою прямо відображати життя і потреби людини. Слова-терміни, що позначали частини тіла, недуги та їх лікування можна зустріти в усній народній творчості та фольклорі, зокрема, в переказах, легендах, піснях, в народному цілителстві того часу. До прикладу: *трясця* (*трясовиця*) – поширена зла недуга, для якої характерна множинність симптомів, що відповідають таким хворобам, як малярія, тиф, грип, бронхіт, запалення легенів.

Слід підкреслити, що деякі назви хвороб збереглися ще з дохристиянських часів. Наприклад: *сухоти, водянка, пропасниця, гарячка, біснуватість, божевільність, кровотіч, помір, лишай, проказа, моровиця, чума, короста, гангрена, виразка* тощо.

Так, анатомічні, фізіологічні та патологічні назви-терміни виникли в процесі розвитку народної та традиційної медицини, закріпилися в народно-розмовній мові та стали передаватися від покоління до покоління.

Про високий рівень знань в галузі медицини та лікування хвороб доби Київської Русі свідчать такі праці: Церковний Статут (Устав) Володимира Великого (996 р.), збірник «Руська правда» Ярослава Мудрого (1016 р.). У творі «Ізборник Святослава» зустрічається низка назв-термінів хвороб, способів і методів їх лікування, оперативних втручань, видів ран тощо. Також багато рядків у ньому присвячено саме траволікуванню – найбільшій складовій саме народної медицини та значущим напрямком наукової медицини. Людей, які знаються на травах і їхньому використанні у медичних цілях, називають травознаями (травознавцями). Інколи до галузі фітотерапії відносять не тільки рослини, але також і гриби (вид лікування, при якому як лікарські засоби використовуються гриби, називається фунготерапією), а іноді й інші природні препарати — продукти бджільництва (прополіс, молочко, мед, віск, бджолину отруту тощо).

Своєрідною «енциклопедією медичних знань XII століття» можна вважати науковий трактат «Мазі» київської князівни Євпраксії Мстиславівни, де містяться гігієнічні поради, розповідається про користь чистого повітря, фізичних рухів і вправ, правильного харчування та описується лікування окремих недуг.

У «Повість врем'яних літ» Нестора Літописця (1019 р.), Києво-Печерському патерику, в рукописних літописах Київської Русі у спеціальних зільниках, порадниках тощо закріплено у письмовій давньоукраїнській мові багато термінів в галузі здоров'я, хвороб, лікування та слова на позначення відповідних лікувальних закладів.

У XVI–XVII ст. на формування медичної термінології чинили вплив фахівці з європейських країн, яких запрошували на роботу.

Не будемо детально характеризувати історичні аспекти розвитку української медичної термінології, лише зазначимо, що у Запорозькій Січі козаки вмiли і могли надати невідкладу медичну допомогу при різних пошкодженнях та пораненнях з правилами і засобами народної медицини. Вони вмiли пускати кров, видаляти зуби, виготовляти пластирі для лікування і загоювання ран, накладати лещата при переломах, тьрамуванням, пораненнях тощо. Вирушаючи у похід, козаки запасалися ліками, травами, настоянками, іншими народними засобами. З цього приводу французький історик, інженер Гійом Левассер де Боплан, який прожив в Україні тривалий час, зазначав : «Я бачив козаків, які, щоб позбутися гарячки, розбавляли в чарці горілки півзаряду пороху, випивали цю суміш, лягали спати і на ранок просиналися вже в доброму стані. Часто бачив, як козаки, поранені стрілами, коли не було хірургів, засипали собі рани невеликою кількістю землі, яку перед цим розтирали слиною на долоні. Під час зимових походів серед козаків великих втрат від холоду не було, оскільки вони тричі на день їли гарячу юшку з пива, яку заправляли олією та перцем. Козаки хвороб майже не знають. Більшість із них помирає в сутичках із ворогом або від старості. Від природи вони наділені силою та зростом високим».

Розвиток української медичної термінології був загальмований владою Речі Посполитої та російської імперії, де її обмежували й забороняли від XVII до XX століть.

У 1910 р. було засновано Українське лікарське товариство (УЛТ), із 1920 р. почав видаватися часопис УЛТ «Лікарський вісник». У 1926 р. вийшов «Анатомічний словник» Є. Лукасевича, в 1933-1936 рр. видано «Українську загальну енциклопедію», де був розділ медицини. З'їзди українських лікарів проводилися що 2-3 роки. У 1939 р. було заборонено всі українські організації, зокрема УЛТ, Українське гігієнічне товариство, насильно розпущено НТШ і його Лікарську комісію, скасовано видання «Лікарського вісника».

Наприкінці 1920–1930-х рр. розпочалися репресії стосовно українських викладачів, науковців, лікарів, що негативно вплинуло на розвиток термінології, і медичної зокрема. Наука велася виключно російською мовою, відповідно, й термінологія розвивалася переважно російською. Відбулося зросійщення українського правопису, мови, літератури, культури, медичної термінології. Багато українських термінів було свідомо замінено на російські відповідники. Так тривало до 1991 року.

У роки незалежності в Україні видано чимало медичних словників, довідників та іншої спеціальної медичної літератури, але про викорінення зросійщеної медичної мови говорити ще зарано. І це є однією з найважливіших актуальних проблем сучасної української медичної термінології.

Монографії, підручники, навчальні посібники, словники, довідники тощо насичені невласливими і не власне питомими українськими термінами, особливо росіянізмами. Та й у структурі МОЗ України, НАМН України тощо серед підрозділів відсутні відповідні групи експертів саме із медичної термінології, які б надавали допомогу з цього питання.

Українська медична мова є зросійщеною та латинізованою. Часто-густо у повсякденній практиці лікарі припускаються таких мовних помилок: *гіпертонічний криз* замість *гіпертензивна криза*, *головокружіння* – правильно *запаморочення*, *судорга* – правильно *судома*, *заживати* – правильно *загоюватися*, *приступ* – потрібно *вживати напад*, *спайки* – *зрощення*; *свищ* – *нориця*, *вогнище хвороби* – слід *уживати осередок (хвороби)*; *озноб* – український відповідник *дрощі*; *виздоровіти* – *одужати*, *коліка* – правильно *колька*; *протікання хвороби* – *перебіг хвороби* (протікати може рідина, вода тощо); *згортання крові* – правильно *зсідання крові* тощо.

Принагідно наведено приклади правильних наголосів, тому що існує багато прикдалів неправильних наголошень – як кальки з російської мови: *сéча*, *зáлоза*, *нирковій* (*наднирковій* і *наднирковий*), *спіна*, *сирóватка*, *задíшка*, *алкогóль*, *- гра́фія* (*кардіо-*, *рентгеногра́фія*), *психопáтія*, *міопатія*, *цитомéтрія*, *pH-мéтрія* та інші.

Як уже зазначалося, часто в українській медичній мові вживаються слова латинського та грецького походження. Особливо це стосується латинських прикметників, що не завжди доцільно вживаються, бо існують відповідні українські медичні прикметники-відповідники. Хоча медична термінологія й має у своїй основі латинську та грецьку мови, чимало українських слів-відповідників, які є справжніми медичними термінами, повинні мати перевагу у вживанні.

Віддавати перевагу	Слід уживати якомога рідше
Кишковий	Інтестинальний
Середостінний	Медіастинальний
Пахвовий	Аксилярний
Пахвинний	Інгвінальний
Брижовий	Мезентеріальний
Тристулковий	Трикуспідальний
Вінцевий	Коронарний
Кірковий	Кортикальний
Мозковий	Медулярний
Надшлуночковий	Суправентрикулярний
Передсердно-шлуночковий	Атріовентрикулярний
Підпавутинний	Субарахноїдальний
Повний, загальний	Тотальний
Природний, справжній	Натуральний
Черевний	Абдомінальний

Синонімія є також однією з актуальних проблем української медичної термінології. Основою створення термінологічної синонімії є запозичення з грецької і латинської, англійської та інших мов та їх еквіваленти українського походження.

Синонімія (або дублетність) здебільшого характерна для початкових етапів формування термінології, коли ще не відбувся свідомий відбір «вдалого» терміна і існує декілька варіантів для визначення одного й того ж поняття. Хоча, безумовно, наявність синонімів не є бажаним явищем в будь-якій науці.

Серед медичних термінів-синонімів еквівалентного типу існують :

1. Повні дублети (греко-латинські запозичення): *daktylos – digitus (палець), hepar – jecur (печінка), vertebra – spondylos (хребець), cerebrum – cranium (череп), derma – cutis (шкіра), intestinum – enteron (кишка), ocul us – ophthalmos (око)* і т. ін., які рівнозначно використовуються для створення медичних термінів.

2. Синоніми, що є складними словами, утвореними з двох або більше слів греко-латинського походження: *аероцеле – ангіоневроз – дистонія; андрогінія – гермафродитизм; бластома – неоплазма; нітроцементация – ціанування; макросомія – гігантизм; екзотоксин – холероген; геоботаніка – фітоценологія.*

3. Пари дублетів, що складаються з інтернаціоналізма греко-латинського походження та його українського еквівалента. Досить часто цей відповідник є калькою, наприклад : *абдукція – відведення, інкогерентність – беззв'язність, гемопоєз – кровотворення, інсуфляція – здуття, лапаротомія – розтин живота, неоплазма – утворення, осифікація – окостеніння, педикульоз – вишивість, перфорація – проколювання, пруріго – почесуха, епігастрій – надчеревина, автоінтоксикація – самоотруєння, автоінфекція – самозараження, бластома – пухлина; екзотропія – косоокість; гідротерапія – водолікування; батометр – глибиномір; геліотерапія – сонцелікування; серед подібних дублетів велика питома вага калькованих прикметників : *пілоїдна – волосовидна (астроцитомі), ретрокардіальний – позасерцевий (простір), ретрофарингеальний – заглочний (абсцес), кардіопульмональна – судинно-легенева (недостатність)* та ін.*

4. Синонімія на рівні словосполучень: *олігофренія ксеродермічна – синдром Руда.*

Слід звернути увагу на ще одну важливу проблему української медичної термінології – паронімію, яку досить часто можна зустріти у медичних термінах.

Вона передбачає частковий збіг за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням. Найпоширеніші приклади : *апендикс – апендицит*.

Апендикс – червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин: здоровий апендикс.

Апендицит – запалення апендикса: хронічний апендицит, хворіти на апендицит.

Скальпель – скарпель.

Скальпель – невеличкий хірургічний ніж: скальпель гострий, довгий.

Скарпель – інструмент для оброблення каменя: скарпель гострий, тупий, новий, старий.

Алергологічний анамнез – алергічний (алергійний) набряк.

У комунікації лікарів досить часто виникають складнощі у вживанні терміносполучень, у складі яких є прикметники, що розрізняються компонентом *-(о)лог-* : алергологічний // алергічний (алергійний); венерологічний // венеричний; епідеміологічний // епідемічний, рентгенологічний // рентгенівський, травматологічний // травматичний тощо. Прикметники з компонентом *-(о)лог-* позначають поняття, пов'язані з науками, які вивчають певні процеси та явища, а прикметники без цього компонента – поняття, пов'язані власне з тими явищами :

алергологічний – який стосується алергології, розділу імунології, що вивчає етіологію, патогенез, клінічні прояви алергічних хвороб та реакцій, розробляє методи їх діагностики, лікування і профілактики (*алергологічний анамнез*); *алергічний (алергійний)* – який стосується алергії (*алергічний бронхіт, алергічний набряк, алергійний свербіж, алергійний риніт* та ін.); *венерологічний* – який стосується венерології, галузі клінічної медицини, що вивчає етіологію, патогенез та клініку венеричних хвороб і розробляє методи їх діагностики, лікування та профілактики (*венерологічний диспансер, шкірно-венерологічний диспансер*); *венеричний* – який стосується венеричних хвороб, пов'язаний з ними (*венерична лімфопатія, венерична виразка*); *епідеміологічний* – який стосується епідеміології: 1) медичної науки, що вивчає закономірності епідемічного

процесу і розробляє методи боротьби з інфекційними хворобами людини; 2) методу вивчення закономірностей поширення інфекційних хвороб серед населення (*епідеміологічний аналіз, епідеміологічний анамнез, епідеміологічний прогноз, санітарно-епідеміологічна розвідка, санітарно-епідеміологічна станція, епідеміологічне обстеження*); епідемічний – який стосується епідемії, має характер епідемії (*епідемічне захворювання, епідемічний паротит, епідемічний процес, епідемічний осередок* тощо).

Отже, для правильного вживання того чи іншого терміна рекомендуємо звертати увагу навіть на незначну відмінність у звуковому складі слова.

Некоректним також вживання активних дієприкметників із суфіксом **- ач, - яч, - уч, - юч**. Мовознавці радять їх уникати і використовувати, наприклад : *знеболювальний* замість *знеболюючий*, *зволочувальний* – замість *зволочуючий*, *оперізувальний* / *оперізуючий* тощо.

З огляду на викладене вище можна зробити такі висновки :

1. Українська наукова медична термінологія – це надбання багатовікового розвитку світової медичної науки, призначення якої розв'язання нагальних проблем, пов'язаних із здоров'ям людини. Вона формувалася на власному ґрунті й одночасно перейняла латино-грецький та осмислила світовий термінологічний досвід, одночасно не забуваючи про власне питомий термінологічний «арсенал».

2. Нині медична наукова термінологія поступово «одужує» від російського впливу, який протягом століть чинила російська імперія, і звісно, ми повинні активно сприяти цьому.

3. Українська наукова медична термінологія ще недостатньо уніфікована, упорядкована і вивчена. Це велике поле для діяльності фахівців різних галузей: лінгвістів, працівників сфери охорони здоров'я, фармацевтів, істориків та інших. Вона має бути упорядкована так, щоб ні у фахівців, ні в пересічного користувача не виникало жодних зусиль з її визначення або трактування того чи іншого поняття / терміна тощо.

4. Україна активно підтримує курс міжнародної інтеграції в європейський освітній і науковий простір. Майбутні лікарі – це та когорта фахівців, яка **просто**

зобов'язана набути певні базові знання, навички та уміння з обраного фаху. Усе це можливо за умови опанування відповідною термінологією. Адже правильна, чітка і чиста медична мова є свідченням високого рівня освіти, загальної культури та кваліфікації лікаря-фахівця. Для цього доцільним було б створити у структурі МОЗ України, НАМН України тощо серед підрозділів відповідні групи експертів, які б опікувалися означеними вище проблемами саме із медичної термінології, та надавали допомогу з цього питання працівникам сфери охорони здоров'я й пересічним громадянам.

5. Украй важливо в медичних освітніх закладах із перших курсів, від самого початку навчання використовувати в освітньому процесі правильну українську медичну мову.

6. Українська медична спільнота, освітяни, науковці, працівники сфери охорони здоров'я та фармації, здобувачі освіти, всі, хто дотичний до цієї сфери мають постійно вдосконалювати, розвивати свої комунікативні навички, а також неухильно дотримуватися Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та чинного Українського правопису.

Пам'ятаймо : «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку їм відбирає мову» (Ліна Костенко).

Слава Україні!

ЛІТЕРАТУРА

1. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя». № 17 (510), 2021 р. URL : <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-6-94-9>
2. Навчук Г. В., Ткач А. В. Українська медична термінологія на сучасному етапі : проблеми впорядкування.
3. Орісюк І. Явище синонімії в термінології / І.Борисюк // Дивослово. 2000. № 4. С. 27–28.
4. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. 1993. № 1. С. 35–38.

5. Ковальчук Л. Ю. Синонімія термінів у російському усному науковому мовленні : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л.Ю.Ковальчук; Одеський державний університет. Одеса, 1993. 16 с.
6. Навчук Г. В. До питання про співвідношення питомого та запозиченого в сучасній українській медичній термінології / Г. В. Навчук, А. В. Ткач // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: зб. наук. праць пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Випуск 8. Київ : Просвіта, 2008. С. 78–83.
7. Пономарів О. Мовностилістичні поради : лексика іншомовного походження / О.Пономарів // Урок української. 2001. № 11–12. С. 25–27.
8. Селігей П. О. Сучасне термінотворення : симптоми та синдроми / О. Селігей // Мовознавство. 2007. № 3. С. 48–61.
9. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. 2007. № 3. С. 3–16.
10. Ткач А. В. Принципи організації української медичної термінології на лексико-семантичному рівні / А. В. Ткач, Г. В. Навчук // Актуал. питання клін. та експерим. мед. : матеріали 86-ої підсумкової конференції науковців Буковинського державного медичного університету. Чернівці : БДМУ, 2005. С. 208–214.